

A csetneki evangélikus templom epitáfiumai

A művészettörténet által epitáfiumként meghatározott, a halotti emlékek tágabb körébe tartozó emlékek közvetlenül az 1350-es évek előtt jelentek meg nagyobb számban, elsősorban német nyelvterületeken. Az epitáfiumok a halotti emlékek többi formájától elsősorban abban különböznek, hogy nem fedik közvetlenül a sírnyílást, hanem annak közelében, többnyire a templom falára függesztve vannak elhelyezve. A korábban csak a feliratok megnevezéseként használt görög eredetű, *halotti beszéd* értelmű epitáfium szó a reformáció korától szolgált a korábban önálló elnevezéssel nem jelölt műtípus megnevezésére. A reformáció idején szélesebb körben elterjedt epitáfiumok virágkora a 16. század közepétől a 18. század végéig tartott. E korban, mely az epitáfiumok gazdag formai és tartalmi változottságát hozta, keletkeztek a gömör megyei Csetnek epitáfiumai is.¹ Az itt található tizennégy darab epitáfium magyarországi viszonylatban az egyik legjelentősebb emlékcsoportot alkotja; ennél több és kiemelkedőbb minőségű anyag csupán a lőcsei Szt. Jakab-templomban maradt fenn, amely a tárgyalt korszakban szintén evangélikus kézben volt. A viszonylag tág időhatáron belül keletkezett csetneki epitáfiumok formai és tartalmi tekintetben is szemléletes keresztmetszetét nyújtják a kor magyarországi epitáfiumművészetének, emellett bő tájékoztatást nyújtanak a Fel-föld törökkori társadalmának életéről és halálhoz való viszonyulásáról.

Stílusvizsgálat

Stiláris szempontból legegyszerűbb típus a kevés képi dísszel, esetleg anélkül készült egyszerű feliratos tábla, melyet tagolt körvonalú, sima deszkalapból fűrészelt, festett keret fog körül.² (1., 4., 5., 6., 8. kép) Ezen epitáfiumok kereteinek oldalelemei általában aszimmetrikusak, alsó részük elkeskenyedő, felső részük erősen kiugró, majd egészen a kerethez simuló. Ezek a manierista hermapilaszter távoli leszármazottai, azonban körvonalukon és elhelyezésükön túl semmi nem köti őket e jellegzetes díszítő elemhez, a tartalmát vesztett forma azonban e stílusfázishoz kapcsolja ezeket a szerény kialakítású emlékeket.³ Ezen epitáfiumok orna-

mentális festése reneszánsz eredetű; hasonló díszítőelemek találhatóak ebben az időben falusi templomok berendezési tárgyain, festett famennyezetein. Az ugyanezen emlékeken szereplő geometrikus jellegű díszítőelemek a manierista szalagdíszek egyszerűsödött leszármazottai. Jelenlétük és keveredésük aránya emlékenként eltérő. Ezen öt emlék kevés képi ábrázolásával, a szöveges részek hangsúlyosságával, egyszerű ornamentális festéssel díszített fakeretbe foglalt középmezőjével egy tipológiai csoportba sorolható. Képi díszét tekintve kivétel ez alól a Vaxman-epitáfium, melynek alakos festésű középtáblája a később tárgyalandó Andreas Fabrycyus- és a Berzeviczy-Görgey-epitáfium hasonló részeivel mutat közelebbi kapcsolatot.

Az emlékek igényesebb kialakítású csoportját azok az epitáfiumok alkotják, melyek felépítése architektonikus rendszerű oltárhoz hasonló, és melyek gazdagabb képi és ornamentális díszűek.⁴ (2., 3., 7., 9. kép) Az 1632-ben készült Basó-epitáfium és az ugyanebből az évből származó Dubniczay Rebekka-epitáfium faragómunka nélküli, asztalosmunka: fűrészelt, ácsolt faanyagból készült. Ezek az emlékek plasztikusabbak, több térbeliséggel rendelkeznek, mint az első csoportba tartozók: párkánnyal, rátétekkel gazdagítottak, azonban alakos szobrászati vagy festett képi dísz ezek sem viselnek. A Basó-epitáfium téglány alakú középmezőjének két szélén álló pilaszterek felülete egymást fedő, a térbeliség hatását keltő körökkel van díszítve, ezzel érzékeltetve, hogy e pilaszterek tulajdonképpen oszlopokat helyettesítő elemek. Tagolt körvonalú oromzataikat geometrikus és ornamentális festés díszíti.

Az előzőekhez hasonló, ám gazdagabb kialakítású Andreas Fabrycyus epitáfiuma 1646-ból, és Berzeviczy Bálint és Görgey Zsófia epitáfiuma 1671-ből. Ezek az előző emlékek pilasztereinek megfelelő helyen oszlopok állnak, alsó harmadukon veretdíszszel; faragott felületű konzolok tartják őket, párkánnyal erősen tagolt. A négy epitáfium felépítése nagyon hasonló, néhol részletekbe menően megegyeznek; méreteik is nagyjából egyformák. Az előző két emlék középmezőjét teljesen egészében feliratos tábla, a két utóbbi emlékét festett kép foglalja el – az azonos mintalap alapján készült epitáfiumok nyilván a megrendelő igényének és anyagi lehetőségeinek függvényében változtak. A szerényebb architektúrájú emlékek csupán felirattal, míg a gazdagabb architektonikus felépítésű emlékek festett középmezővel készültek. Az Andreas Fabrycyus-epitáfium oromzata a Basó-epitáfium és a Dubniczay Rebekka-epitáfium oromzatához hasonló. A Berzeviczy-Görgey-epitáfium záróeleme – a templom többi halotti emlékéitől eltérően – csonka timpanon. Ezek az epitáfiumok az architektonikus rendszerű oltárok felépítését követik, mindegyikük szinte a teljes antik oszloprendet vagy annak imitációját hordozza: konzollal vagy oszlopszékkal, oszloppal, fejezettel, párkánnyal, képszékkal, oromzattal.

A harmadik összefüggőbb csoportot a halotti címerek alkotják.⁵ (10., 11., 12. kép) Kialakításuk kevesebb változatosságot enged, és mivel állíttatásuk valószínűleg a kegyúri joggal válik lehetővé, számuk is korlátozottabb. A Csetneki család kihalása után kegyúri jogokat gyakorló osgyáni Bakos család utolsó férfi tagjának elhalásakor, 1666-ban állíttatott címer függőleges irányban enyhén nyújtott ovális alakú középrészén az osgyáni Bakosok címere látható, mely mellett a szabadon maradó helyet a halálózásra utaló adatok töltik ki. A középrész körül futó sávban az elhunyt neve, címe

és rangja szerepel. A gazdag aranyozású címert tömött elrendezésű manierista indadíszre fűzött trófeumtárgyak sora övezi.

Lucskai Bánó Ferenc 1768-as halotti címerét jó száz év választja el a Bakos-féle halotti címertől. Álló ovális alakú középső mezejében itt is az elhunyt családi címere, körülötte feketére lakkozott, domború felületű széles sáv húzódik, melynek felső két-harmadán az elhunyt címe és rangja, alsó harmadán a halálára vonatkozó adatok szerepelnek. A Bakos halotti címer körbefutó feliratával szemben itt a két szövegrész a körbefutó sávra festett szalagokkal el van választva egymástól, és mindkét szövegrész egy nézőpontra, az emlék előtt állva, alulról történő olvasásra van szerkesztve. Keretdíszé gyöngyházaszínű alpból kiemelkedő aranyozott részek szervesen fűzött csoportjából áll. Fent megkettőzve erősen kifelé, lent laposan szétterülve befelé hajló kagylóhéjszerű motívum látható. A szöveget hordozó fekete sávon pedig az elválasztó szalagoknál kétoldalt egy-egy ívesen befelé hajló hasonló elem jelzi a keretdísz fő csoportjait. A keretdísz azonban így sem alkot szerves egységet, széteső; nélkülözi a barokk dinamizmusát.

Nem a szokványos formát mutatja, ám – mivel fő díszé egy címer, és mivel felirata sem hordoz vallásos utalásokat, de kimerítően ír az elhunytak családi kapcsolatairól – feltételeesen a halotti címerek közé sorolható az 1769-es Zimmerman-epitáfium is. A Zimmerman-epitáfium felépítésében – sarkára állított háromkaréjos tábla ornamentális keretben, felül a karéjok közé ékelődő címerrel, alul kerubbal – a később tárgyalandó, 1677-es Pyernik-epitáfium alsó részének felépítésével teljesen megegyezik, tulajdonképpen annak kompozíciójából kiemelt, önállósított elem. Keretének kialakítása és színezése az egy évvel korábbi lucskai Bánó halotti címerével – az összkép ugyan más – részleteiben teljesen megegyezik. A keret kialakítása, a fénylő feketére lakkozott részek, a hasonló íráskép egyként valószínűsítik, hogy ez a két, az összes többi epitáfiumnál jóval fiatalabb emlék ugyanazon műhelyben készülhetett.

A negyedik csoport – a második csoporthoz hasonlóan – szintén architektonikus rendszerű oltárokat követő, ám bonyolultabb ikonográfiai programú emlékek csoportja.⁶ (13., 14. kép) Ezek a templom legnagyobb méretű és leglátványosabb kialakítású emlékei: a gazdag ikonográfiai program és az architektonikus kialakítás jóval több helyet kap rajtuk, mint az emlékező felirat.

Az 1635-ben keletkezett Gelitnik-epitáfium a templom oltárának rendszerét szorosan követi.⁷ Manierizmusát – az oltárhoz hasonlóan – a részek elrendezésének és olvasatának kettőssége jól szemlélteti: architektonikus váza az oltárának egyszerűsített változata – azonban az egyenes oldalakra applikált és a derékszögű részekbe helyezett tagolt körvonalú faragott alakos és ornamentális részek, valamint az elhunyt adatait tartalmazó aláfüggesztett tábla feloldja ezt az architektonikus kötöttséget és feszességet, az epitáfium körvonalát csúcsára állított rombuszhoz, álló oválisshoz teszik hasonlóvá. Az epitáfium az oltárhoz képest kevésbé vertikális, vízszintes és függőleges arányai kiegyensúlyozottabbak. Középső szélesebb és két szélső keskenyebb képmezője, melyeket négy oszlop három részre oszt, és amely oszlopok a szélső zónákban előreugró párkányzatot hordanak, formailag az antik diadalívket követi. A két középső oszlopot erős konzolok hordják; alattuk – a konzolok közötti predellaképet alulról

zárva – erős, talapzatszerű párkány van, melynek párja a templom valamennyi oltárrendszerű oszlopos vagy pilaszteres epitáfiumán megtalálható. Ez az elem, illetve az oltáron ennek hiánya mutatja a rokon vonások ellenére is meglévő eltérést. A konzolok jelzik, hogy az epitáfium falra szerelt vagy függesztett emlék – az oltárok állított, nem konzolos elhelyezésével szemben.⁸ A Gelitnik-epitáfium középképe fölött, pilaszterek által hordott egyenes párkány alatt íves képmező; a párkányon figurális-ornamentális dísz látható. Az egész emlék színezése – az oltárhoz viszonyítva – kevésbé élénk, aranyozása is szerényebb, viszont a Jónás történetét ábrázoló középkép és a felső ívmezőben lévő feltámadáskép festői értékei – a kor hazai viszonyai között – kiemelkedőek.⁹

Az 1677-es Pyernik–Coltus-epitáfium az eddigiektől erősen különbözik, stílusa eltér tőlük.¹⁰ Míg amazok jobbra viszonylag kis méretűek, síkszerűek, feliratot vagy festett ábrázolást hordanak, addig ez nagyméretű, a térbe erősen kilépő, gazdagon és részletezően faragott darab. Architektonikus kialakítása hasonló a Gelitnik-epitáfiuméhoz, viszont attól lényeges pontokon el is tér. A középkép két oldalán itt is megtalálható a két-két oszlop, ám míg a Gelitnik-epitáfiumon ezek között szerepel Pál és Péter fülkében álló alakja, addig itt az oszlopok szorosan egymás mellé kerülnek – a középen lévők előrelépnek, a szélen lévők egy síkkal hátrább vannak ezeknél –, így a fülkében álló alakok az architektúra védelméből kikerülve az oldalszárnyak központi részeivé válnak. Az oldalszárnyakon megmarad az oltárról és a Gelitnik-epitáfiumról ismert tagolt körvonalú figurális-ornamentális díszítés – ez azonban itt a fülkében álló alakok keretétül szolgál. Az oszlopok alatti és fölötti párkány erősen golyvázott; a középkép felső széle és a fölötte lévő párkányzat félkörívben felfelé hajlik. Az epitáfium architektúrája tulajdonképpen a Gelitnik-epitáfium reneszánsz-manierista, kiegyensúlyozott architektonikus felépítésű szerkezetének barokkos változata – az oszlopok összepréselésével a párkányzat a feszítő erők hatására ívben hajlik: a nyugodtságot mozgalmasság váltja fel. Stílusa a manierizmus és a barokk közötti átmenet jó példája: míg ornamentális és alakos díszítőelemei manierista, addig íves párkányai, kettős, egymás elé lépő oszlopai, dinamikus architektúrája barokk stílusúak.

Mozgalmasság érződik a középkép jelenetén is: a korábbi egyszerűbb, a kereszt két oldalán térdelő elhunyt családtagokat ábrázoló képek helyett itt valódi történet látható, sok szereplővel, elbeszélő részletekkel. Az oromzaton felfelé keskenyedő pilaszterek között álló ovális képmező látható; a pilaszterek tetejéről egy-egy homorúan ívelődő, felül össze nem érő párkányszegmens indul; közöttük konzol van. A két középső oszlopot tartó konzolok közötti predellarészen az állíttató család tagjainak kis méretű szobrai térdelnek egymással szemben. A predella alatti sáv alá függesztett domború felületű feliratos táblát fülkagyoló- és porcdíszes keret veszi körül. Az epitáfium architektonikus részeinek feszessége a sok ornamentális és figurális rátéttel oldódik: a középkép két oldalán lévő oszlopok felületét feszton és kerubok díszítik, a többi architektonikus rész is hasonló elemekkel borított. Az epitáfium fekete-arany színpárra épül, faragott alakos-jelenetes részei gazdagon színezettek, oszlopai márványozott festésűek. Színezésében, részleteiben – kerubok, angyalok arcának megformálása, ornamentika – erősen emlékeztet a lőcsei minorita templom berendezésére. A

faragott részek az Észak-Magyarországon tovább élő gótikus faragó hagyomány továbbélését mutatják; a lőcsei epitáfiumok közül nem egynek a középkepe hasonló szobrászmunkával készült dombormű. Ez az epitáfium tehát régies vonásai mellett – szépassági késő gótikus faragó stílus – a templom első olyan berendezési darabja, mely a barokk feszültségét, érzelmi felfokozottságát képileg is megjeleníti.

A csetneki epitáfiumok korai darabjai stiláris szempontból a Németalföld–Schleswig-Holstein–Szilézia útvonalon hozzánk érkező, nálunk először a Szepességben feltűnő manierista stílusban készültek.¹¹ Ezt a manierista stílust egészíti ki olykor a reneszánsz naturalista virágdísz. A 16–17. században az északi és nyugati irányú kereskedelem kísérőjeként a művészet stiláris újításai is elsők között jelentek meg Magyarország ezen területein. Innen sugárzott tovább a Szepes megyétől délre fekvő, Gömör megyei Csetnekre. Az 1677-es Pyernik-epitáfiumon – még a manierista stílussal keveredve – megjelenik a barokk stílus, ám még az 1699-ben készült Törék–Scholtis-epitáfiumon is találhatunk reneszánsz virágdíszet. A barokk stílus majd a templom két 18. századi emlékének lesz kizárólagossá. A csetneki epitáfiumok, de a templom más emlékei is – például a szószék, az orgona – sokszor közvetlen kapcsolatot mutatnak a szépassági művészettel. Ezek az epitáfiumok valószínűleg mind mintalapok után készültek; teljes és részletegyezéseik, egymástól térben és időben távol született emlékek gyakran teljes hasonlósága bizonyítja ezt.

Ikonográfia

A templom epitáfiumai közül egyes darabokon egyáltalán nem található képi ábrázolás – ezeken kizárólag a szöveg, valamint annak hordozója és kerete, az asztalosmunkával készült faragott-festett díszes tábla hordoz információt. Ikonográfiai szempontból így a templom epitáfiumainak csak azon darabjai vizsgálhatóak, melyek képi ábrázolást is hordoznak.

A Fabriczy testvérek – két Mihály és Katalin – 1628-as epitáfiumának alsó sávján egyszerű vonalas rajz látható: bal oldalon Pál apostol könyvvel, jobb oldalon Péter apostol, kezében kulccsal, a középső mezőben négyzethálós padozatú sematikus belső tér, kétoldalt egy-egy rácsos ablakkal. A középső mező előterében Krisztus látható a kereszten, melynek két oldalán, a kereszttől hátrébb bal oldalon a két elhunyt fiúgyermek, jobb oldalon az elhunyt lánygyermek térdelő alakja tűnik szembe. Ez az alsó sávban elhelyezett képmező, mely tulajdonképpen, ha az emléket oltárfelépítésű rendszer redukciójának tekintjük, predellaképként fogható fel, egyesíti magában az epitáfiumok predellarészének térdelő elhunyt ábrázolásait és az áhítat tárgyának ábrázolását kétoldalt szentek által kísérve. A templom epitáfiumai közül ez az egyetlen, melyen a szentek kapcsolatba kerülnek a feszület előtt térdelő elhunyt családtagokkal, e kapcsolat azonban bizonytalan: a kereszt két oldalán térdelő gyermekek alakjai zárt belső térben – a szakirodalom ezt többnyire kápolnabelsőként határozza meg –, a szentek halványan jelzett, de mégis érzékelhető szabad térben kerültek ábrázolásra. A képmező elhelye-

zése mindenképpen szokatlan: rendszerint felül található a képi ábrázolás és alul a halottra vagy halottakra vonatkozó feliratos mező, míg itt alul helyezkedik el a képi ábrázolás, és a feliratos rész foglalja el a felső, terjedelmesebb részt.

Vaxman Bertalan epitáfiumán zárt belső térben a kereszt két oldalán térdelő családtagokat láthatjuk: az ikonográfiai jobb oldalon két sorban a férfiak, a bal oldalon egy sorban a nők. Az alakok imára kulcsolt kézzel térdelnek. A „kápolnatér” teljesen lecsupaszított: egyszerű doboztér, gerendamennyezettel, a két oldalfalon egy-egy négyzetes osztású rácsos ablakkal. A kereszt nem a kápolna hátfalánál áll, hanem a térdelők előtt, a jobb és bal oldalon térdelő családtagok között, a belső tér középpontjában. Ez a képi séma – művészi kivitelének igényességétől, festői kvalitásaitól, méretétől eltekintve – szerkezetileg teljesen a Fabriczy testvérek epitáfiuma alsó középképének elrendezésével egyezik meg. A Vaxman családnak nemességet szerző Bertalan epitáfiumán – hasonlóan a szintén nemes Nébeszt Bálint és csoltói Basó Katalin epitáfiumához – nem szerepel címer, pedig ez a rangjelző elem az epitáfiumokon általában kiemelt helyen található.

Andreas Fabrycyus epitáfiumán szintén az emlékműforma legáltalánosabban használt képtípusa jelenik meg. A feszület előtt imádkozik az elhunyt és családja: az ikonográfiai jobb oldalon két sorban a férfiak, a bal oldalon három sorban a nők. Mindegyik alak térdel, kezét imára kulcsolja; kivéve a kereszt alatt térdeplő asszonyt, aki pólyásgyermekeket tart a karjában. Az elhunyt alakok feje fölött vörössel festett apró keresztetek láthatóak, mely jelzés a női oldal hátsó sorának utolsó alakja kivételével mindegyik személynél megtalálható. A vörös keresztetek az elhunyt családtagok még élőktől való megkülönböztetésére szolgálnak. Az epitáfiumok síremléki szerepének kérdéses volta miatt érdekes lenne tudni, hogy vajon egy alkalommal, az emlék készültének idején festették-e fel a család akkori állapotát tükröző kereszteteket, vagy utólag is festettek ilyen jeleket egy-egy családtag elhunytakor a már elkészült emlékre. Választ talán a hasonló emlékek alapos restaurátori vizsgálata adhatja.

A közvetlenül a kereszt tövében térdelő családtagokat ábrázoló kép az epitáfiumok talán legnépszerűbb és legsajátosabb ikonográfiai típusa. A vallásos képpel díszített nyolc darab csetneki epitáfium közül ez a típus – vagy ennek változata – hat emléken megtalálható.

Dubniczay Salome 1632-ből származó epitáfiumán a feliratos tábla felső részén, három egymás melletti kör alakú mezőben egykor három kép volt található. A középső, nagyobb, jobb állapotú képen Krisztus feltámadása jelenik meg. A kép a keret felső elemére írt felirattal állítható párhuzamba. A felirat Jób könyvéből (19,25–26) való, és a feltámadásgondolat egyik ószövetségi helye, így a szöveg és a kép az Ó- és Újszövetség egy-egy feltámadásgondolatot tartalmazó részének párhuzamba állítása.

A csetneki halotti címerek nem tartalmazznak vallásos ikonográfiai elemeket; képi világukat a rajtuk lévő nemesi címerek határozzák meg. Osgyáni Bakos II. Gábor 1666-os halotti címerén, a középső ovális mezőben a család címerének színezett domborműve szerepel. A feliratos sáv körül a manierista halotti címerek sok helyről ismert trófeummotívuma fut körül: ez néhol előbukkanó akantuszornamentikára fűzött do-

bokból, ágyúkból, pisztolyokból, kardokból, pajzsokból, páncélokból és egyéb hadi öltözékekből álló keretdíz. Ilyen epitáfiumot csak fegyverforgató főuraknak állíthattak – erről az emléktípusról nincs olyan adat, mely arra utalna, hogy az illető azt saját magának, még életében állíttatta. E ponton az epitáfiumok körébe sorolt halotti címer eltér az epitáfiumok más típusaitól, amelyeknél ez elfogadott és szokásos, ha nem is sűrűn alkalmazott gyakorlat volt.

A halotti címerek ikonográfiai tartozékai voltak azok a fegyverek, melyeket általában a fegyverforgató főurak temetési menetében is meghordoztak, és temetés után a templomban a halotti címer köré akasztottak. A meghordozott fegyverzetdarabok rendszert: a sisak, a pallos, a buzogány vagy más néven bot és a sarkantyúk voltak.¹² Ezek azok a darabok, melyek a legmagasabb rangú urak reprezentálására alkalmasak. A sisak a főkapitányságot jelképezi: a vezekényi csatában meghalt négy Esterházy közül a nagyszombati temetési menetet ábrázoló metszeten csupán Lászlónál és Ferencnél vittek sisakot is – ők főkapitányok voltak.¹³ A másik két elhunyt közül Tamás alkaptány volt, Gáspár pedig nem viselt ilyen tisztséget: nekik nem járt a rangjelző sisak. A pallos a pallosjogot vagy a fegyverviselés jogát, a buzogány vagy bot a vezéri méltóságot,¹⁴ a sarkantyú a főúr lovas vitézi voltát mutatja. Ezek a jelképek nagyon régre visszavezethetően a közösségek világi, fegyveres vezetőinek rangjelzőiként szerepelnek.¹⁵ A templomban, a halotti címer melletti elhelyezésükről sok írásos adat szól a magyarországi török háborúk korából, de maguk az emlékek majdnem mind elpusztultak. Magyarországon egyetlenként osgyáni Bakos II. Gábor halotti címere mellett maradtak meg ezek a tárgyak. Itt világosan látható, hogy nem valódi fegyverekről – sisakról, kardról, buzogányról és sarkantyúról – van szó. Ezek az eredetit követő, festett fából való eszközök kifejezetten a halotti menetben való meghordozásra, majd az ezt követő templomi elhelyezésre készültek.

Osgyáni Bakos II. Gábor csetneki halotti címere körül ma sarkantyú, sisak, pallos-tőr, buzogány-bot mellett mell- és hátvért is van. A mell- és hátvért a halotti címer jobb és bal oldalán látható, míg a buzogány (bot), az egyik sarkantyú, a sisak, a másik sarkantyú és a pallos (tőr) egy sorban függeszkedik az emlék alá. Ez az elhelyezés azonban valószínűleg nem az eredeti rendszer szerinti, ugyanis egy 1904 körül készült fényképen¹⁶ felül a sisak, az ikonográfiai jobb oldalon a pallos, a bal oldalon a buzogány-bot, alul pedig a két sarkantyú látható. Ez a csoportosítás beszédes, értelmezhető, magát a halotti címert teszi antropomorffá, ugyanis ebben az elrendezésben a temetésen meghordozott eszközök az emberi test felépítése szerinti elhelyezést mutatják. Az eszközök egykori viselésüknek megfelelően – például a pallos jobb kéz felé esően, a sisak felül, a sarkantyúk lent – kerültek elhelyezésre. A halotti címer így magának az emberi testnek a megjelenítőjévé válik. A halott fegyvereinek antropomorf elrendezése már egy antik ezüsttálon is feltűnik, ahol az elhunyt személyt fegyverei emberi testhez hasonló elrendezésével mutatják.¹⁷ A halotti címer így magát az elhunyt személyt, annak szellemi-lelki sűrítményét, halál utáni továbbélésre érdemesnek tartott egykori földi jellemzőit testesíti meg – a szó legszorosabb értelmében. A halotti címer ilyen elhelyezése a halál utáni – legalább jelképes – továbbélés szándékát fejezi ki. A jelképes

szó itt szó szerint értendő: a halotti címer – és feltételezhetően az epitáfium általában – jele a már elhunyt személynek (vagy személyeknek), mely személy „jel-képes” jelenlétét egy díszesen kialakított halotti emléken keresztül mutatja.

Lucskai Bánó Ferenc 1768-ban, 41 éves korában hunyván el viszonylag békés korban élt, valódi harcokban nem vehetett részt. Az ő halotti címere nem tartalmaz trófeumelemeket, és a fegyverek felfüggesztésének sincsen semmi nyoma. A fegyverzet-elemek elhelyezésének szokása valószínűleg a törökök Magyarországról történő kivonulásával ért véget; az utolsó ismert adat hasonló lefolyású temetésről 1677-ből, I. Rákóczi Ferenc kassai gyászszertartásáról való.¹⁸

A Törék–Scholtis-epitáfiumon a címer a frissen nemességet szerzett család dicsőségét, felemelkedését jelzi. A címer uralkodó elemmé emelése – mint a Zimmerman-epitáfium esetében is – az emléket a halotti címerekkel rokonítja. A Törék–Scholtis-epitáfium vallásos ikonográfiája az epitáfium oromzatán lévő Krisztus-mellképre korlátozódik. Vallásos ikonográfiai elem szerepeltetése nem zárja ki az emléket a halotti címerek köréből: Esterházy László – a nagyszombati jezsuita templomban lévő – halotti címerének oromzatán Mária a gyermek Jézussal, a középmező ikonográfiai bal oldalán Szent László, alul pedig a sárkánnyal viaskodó Szent György látható. Bár a Törék–Scholtis-epitáfium ikonográfiai tekintetben nagyon hasonlít a halotti címerekhez, szövegét tekintve erősen különbözik tőlük. A halotti címer kizárólag egy személy, többnyire egy fegyverviselő főúr részére készült. A Törék–Scholtis-epitáfium szövegében pedig az elhunyt felesége is meg van említve. Emiatt az emlék – az ikonográfiai hasonlóságok ellenére – mégsem tekinthető a halotti címerek szűkebb körébe tartozónak.

A Zimmerman-epitáfium is hasonló jellegzetességeket hordoz, mint a halotti címerek: fő képi dísze a czenfalvi Zimmerman-címer, és vallásos utalások nélküli hosszú halotti felirat szerepel rajta, melynek tartalma főleg a jelentősebb nemesi családokkal fennálló rokoni kapcsolatokat taglalja. Az emléket felirata „Epitaphium”-ként nevezi meg, ám ez nem zárna ki a halotti címerként történő meghatározást, mert – mint a források vizsgálatából látható – a két emléktípust a kor fogalmilag nem különítette el egymástól. Az általunk ma halotti címernek nevezett emléktípusra a 17. század embe-rének nem volt külön fogalma. Ez az emlék sem tekinthető azonban halotti címernek, mivel maga az elhunyt nő volt, nem pedig fegyverviselő főúr. Úgy látszik azonban, hogy az általában kör vagy ovális alakú – vagyis pajzsot imitáló – halotti címerek mellett, melyek csak fegyverviselő főurak részére készülhettek, létezett egy olyan, a heraldikus elemeket fő képi ábrázolássá emelő epitáfiumtípus is, mely tipológiailag az epitáfium és a halotti címer között helyezkedett el. Ezt a típust általában a nemesi származású, ám köznemesi, nem fegyverviselő urak vagy családjaik nőtagjai emlékére emeltették.

A Berzeviczy–Görgey-epitáfium ikonográfiai rendszere a hasonló méretű és kivitelű emlékek között a legösszetettebb. A vízszintesen kettéosztott középképhez – melyen alul a kereszt két oldalán térdelő, imádkozó család, fölötté pedig a keresztben térdelő, a mennyei Jeruzsálem előtt az Atyához és a Szentlélekhez fohászkodó Krisztus jelenik meg – kapcsolódik az alatta található sáv felirata: „Hic tibi monstravi quantum te gratis amavi”. A kép alsó felében, teljesen homogén szürke háttér előtt, a kereszt két ol-

dalán imára kulcsolt kezekkel térdelnek a családtagok; ez a rész erősen leegyszerűsített; itt még a többi epitáfium egyszerű „kápelnabelső”-ábrázolása sem található meg. A kép felső része a család imájának tartalmát jeleníti meg: Krisztus mennyei Atyjához könyörög a kegyelemért. Az oromzat képe már a diadalmas Krisztust ábrázolja, akin beteljesült a kegyelem: „Ultra omnem spem & meritum exhibuisti gratiam Domine servo tuo”. A képek és a föliratok szoros egységben mutatják be a kegyelem beteljesülését: a statikus kép és a szöveg meggyőzően jeleníti meg az időben elképzelt esemény-sort. A csetneki epitáfiumok között kép és szöveg ezen az emléken van egymással a legszerveesebb kapcsolatban.

A Gelitnik-epitáfium nagyméretű középképe három részből áll. A háttérben a Jónást szállító hajó a távoli Tarsis felé közeledik; a középmezőben Jónás tengerbe vetése látható, akit a cet már elnyelni készül; az előtérben pedig a próféta partra kerülése képezi a témát. A három részre osztott kép Jónás első és második könyvének kivonatos ábrázolása. A narratív képektől szokatlan sorrend, a hátulról előre történő bemutatás alkalmat ad Jónás partra vetésének, vagyis a húsvéti esemény öszövétségi tipológiai előzményének látványosabb megjelenítésére. A nagy párhuzam – Krisztus feltámadása – az epitáfium oromzatán, diadalívét utánzó keretben jelenik meg. A diadalív-motívum a halál fölötti győzelem, a feltámadásgondolat kifejezője.¹⁹ Krisztus fénylő felhőtől keretezve az ég felé emelkedik, a sírt őrző katonák ijedten takarják el szemüket, futnak szét. A Krisztus és Jónás története közötti párhuzamot a két alak hasonlóan megfeszített alakja is fölerősíti: mindkét alak bajszos, szakállas, anatómiailag részletesen kidolgozott, lobogó vörös lepelbe burkolt. A középkép alatti elkülönített sávban az elhunyt családtagok árkádíves hátfalú, csupasz belső térben térdelő alakjai imádkoznak a kereszt két oldalán. A középkép két oldalán lévő oszloppárok közötti mezőben az ikonográfiai jobb oldalon Pál apostol, az ikonográfiai bal oldalon Péter apostol fülkében álló alakja jelenik meg.

A Pyernik-epitáfium állíttatója, Bazik Dániel és felesége, Czékus Erzsébet – bár név szerint ők is szerepelnek rajta – nem maguknak készíttették az emléket. Az epitáfiumot Bazik az őt örökbefogadó és felnevelő Pyernik Jakabnak és Coltus Dorottyának állíttatta, Pyernik 1670-es halála után hét évvel, 1677-ben.

Az epitáfium központi, mintegy százhusz centiméter magas részét a keresztre feszítés szoborcsoportja tölti ki. Középen Krisztus, kétoldalt a két lator megfeszített teste foglalja el a képmező felső felét. Az ikonográfiai jobb oldalon lévő lator Krisztusra tekint, a bal oldali elfordítja tőle tekintetét. Mindhárom alak sebei erősen véreznek: a keresztre feszítés képein ez általában az áldozati jelleg hangsúlyozását szolgálja. Ugyanezt hangsúlyozza a Krisztus feje fölött, a keresztre szögelt INRI feliratú tábla, melyet az egész együttest körülfogó aranyozott keret felfelé ívelődő felső szegélye és Krisztus két karjának íve külön keretez. Nem látjuk a hagyományos sirató alakokat: magdalai Mária, Mária és János – szokott helyük az ikonográfiai bal oldalon lenne – hiányzik a képről. Az ikonográfiai jobb oldalon a lovas centurio hosszú lándzsájával épp Krisztus testébe szúr. A bal oldalon katonák állnak; az előtérben három katona kockát vet Krisztus köpenyére. A képen nem a siratás, hanem az áldozat motívuma kap hangsúlyt.

Az ikonográfiai jobb oldal szárnyrészén Mózes áll a törvénytáblákkal; a bal oldalon

Áron, kezében füstölővel és bottal. Mózes törvényének fényében világossá válik a bűn, amely a kegyelem királyi székéhez, Krisztus közepén látható keresztjéhez kényszerít. Áron füstölője és virágzó botja ugyancsak Krisztusra utaló előkép: a füstölő felidézi Pál gondolatát: Krisztusnak jó illatja terjedez; míg a kivirágzó bot az üdvösségszerző keresztre utal. További, személyes vonatkozást is megfigyelhetünk: Mózes az örök-befogadás miatt különös fontosságot kap, hiszen Pyernik Jakab és Coltus Dorottya ugyanúgy örökbe fogadta Bazik Dánielt, mint Mózeset a fáraó lánya.

A középkép feletti oromzat álló ovális alakú mezejében a sírbatétel jelenete szerepel. A jelenet a legrégebbi nyugati típusú sírbatétel-ábrázolások bővített változata. Ezen a 10. századtól ismert ábrázoláson csupán arimátiai József és Nikodémus alakja volt látható, amint Krisztus lepelbe csavart, élettelen testét koporsóba teszik; a Pyernik–Coltus epitáfiumon a szarkofág mögött magdalai Mária síró alakja is ott van.²⁰ A kép alját mellvédszerűen elvágó szarkofág előtt kenőcsös tégely áll. A szinoptikusoknál Jézus sírba helyezésénél nem szerepel Nikodémus – náluk ezt egyedül arimátiai József végzi. Nikodémust és arimátiai Józsefet csupán János evangéliuma (János 19,38–42) említi együtt. A Pyernik-epitáfium oromképén azonban szerepel magdalai Mária is, az ő jelenléte a sírbahelyezésnél azonban csupán Lukácsnál (Lukács 23,55) és Márknál (Márk 15,47) van megemlítve. Az ábrázolás leginkább János és Márk szövegét veszi alapul; a kétalakos sírbatétel-jelenet Jánost követi, és az elhunyt illő temetését mutatja be. A kendőjével szemét törölgető magdalai Mária – aki a sírláda elé helyezett olajostégely alapján azonosítható – szintén a méltó, gondos temetés, valamint az emlékezés és a siratás jelképe.

A keresztre feszítés és a sírbatétel jelenete – Bazik Dániel életét ismerve – egyéni módon is értelmezhető. A Bibliában az örök-befogadás Mózesnél, az áldozat, áldozatos élet Krisztusnál, az illő végtisztesség és a megemlékezés arimátiai József és Nikodémus esetében kap hangsúlyt. Az állíttató így saját és nevelőszülei életét bibliai párhuzamok által, képileg is megörökíttette.

A szöveges részek nem kapcsolódnak az ikonográfiai programhoz, látszólag csak az elhunyt és utódai adatait tartalmazzák, ám a szöveges és a képes részeket összevetve kapcsolatuk nyilvánvaló lesz. Ha csak képileg jelenítettette volna meg az áldozathozatal és a tisztelgő temetés tényét Bazik, anélkül, hogy a szövegben utalt volna rájuk, úgy csak azok a kortársai érthették volna a képek személyes mondanivalóját, akik még ismerték a családot. Az epitáfium képi programját a szöveg ismerete nélkül ma már nem tudnánk értelmezni.

Három évvel az epitáfium elkészülte előtt, 1674-ben Bazik már állíttatott nevelőszüleinek egy sírkövet, amelynek feliratán az elhunytak életkorát, elhalálkozásuk időpontját, valamint az állíttató nevét és az állítás évét közli. Csetneken csupán a Pyernik–Coltus házaspár részesült abban a megtiszteltetésben, hogy sírkövet is, epitáfiumot is állítottak az emlékezetükre. A jóval egyszerűbb sírkő mellett, három évvel később, egy sokkal nagyobb méretű, látványosabb kialakítású és elhelyezésű emlék is elkészült. Az epitáfium szövege tartalmilag megismétli a sírkő szövegét, de a felirathoz kapcsolódó képek – amennyire ez lehetséges – utalnak is a család történetére. A felirat és a képek egymást kiegészítve indítják emlékezésre a szemlélőt.

A csetneki epitáfiumok feliratai

A szöveges részek árulnak el legtöbbet az állítatókról és a helyi közösségről. Az architektonikus és ornamentális, valamint az esetleges képes ábrázolások stíluselemei Magyarországon a legkritkább esetben jellemzőek egy adott helyre; hazai viszonyok között ezek általában más területekkel való művészi és gazdasági kapcsolatok mutatói. A szűkebb-bővebb ikonográfiai programot hordozó emlékek esetlegesen bővebb tájékoztatást nyújthatnak a helyi viszonyokról, ám különleges ikonográfiai típusok vagy csoportok szerepeltetése is csak a velük együtt fennmaradt szöveges részek ismeretében adhat biztos információt az állítatók gondolatairól. Az epitáfiumok legszemélyesebb, állítatóikról legtöbbet eláruló része a halotti felirat, az „epitaphium”, amely a reformációtól kezdve az egész emléktípusnak is nevet adott. A feliratok a helyi közösség egyes személytől vagy családtól elvárt viselkedési formáit, és viszont: az egyes személy vagy család közösségnek szánt gondolatait hagyományozták ránk. Vizsgálatuk azért nehezebb, mert a néhol személyes, olykor költői gondolatok forrásai ma már gyakran bizonytalanok. Ehhez járul a feliratok kopottsága, a rossz olvashatósága. További nehézséget képeznek a latin szövegek sajátos, sokszor nehezen értelmezhető kifejezései és rövidítései.

A feliratok részei

Az elhunytak személyes adatai

A csetneki epitáfiumok szöveges részei három főbb csoportba sorolhatóak. Az első csoportot azok a szinte követelményszerűen, minden emléken megjelenő feliratok adják, melyek az elhunyt személyes adatait közlik a hátramaradtakkal. Terjedelmük ugyanúgy változó, mint a személyesség mélysége. Legáltalánosabb az a forma, amely teljesen tárgyias: csupán az elhunyt címeit, rangját, társadalmi helyzetét, születésének, halálának, olykor temetésének az adatait közli. A legtömörebb szövegezést osgyáni Bakos II. Gábor és lucskai Bánó Ferenc halotti címerén láthatjuk. Előkelő urak, régi, nagy hatalmú családok fejei lévén néhány soros tudósítás is többet mondott a kor emberének, mint a személyes feliratokat alkotó literátusok hosszú emlékszövegei. Ugyanez a szempont érvényesül a két halotti címer redukált ikonográfiájában: a nemesi címer és Bakos esetében a gyeverek, trófeumelemek.

Más feliratok azonban jóval bővebb, személyesebb hangú tájékoztatást nyújtanak. Ezek általában nagyobb családok nőtagjainak, a kisenemesi, városi értelmiségi, prédikátori réteg tagjainak vagy azok családtagjainak készültek. Viszonylag sok emlék készült elhunyt gyermekek emlékének megörökítésére; ilyen a Fabriczy testvérek, Dubniczay Rebekka, Dubniczay Salome és csoltói Basó Katalin részére készült epitáfium. Itt az állítató szülők neve is olvasható a feliratban, olykor hangsúlyosabban, nagyobb betűvel, mint magának az elhunytak neve.²¹

A feliratokban előforduló jelzők: amplissimus, circumspectus, hodného, wznesse-neho, spectatissimus, magnanimissimus, bonae indolis, egregius, praestantissimus,

eximiae pietatis, prudens, perillustris; csak nemeseknél: generosus, nobilissimus, heros; nőknél: bellissima, suavissima, nobilissima, pudicissima, fidelissima, venustissima; a hátramaradott állíttatókra vonatkoztatottan: reverendus, clarissimus, doctissimus.

A jelzők e csoportjában minden olyan tulajdonságot megtalálunk, mellyel egy elhunyt földi életének kiválósága körülírható. Személyenként általában egy-két, esetleg három jelző található, kirívó esetben azonban jóval több is előfordulhat. Az így jellemzett személyekről azonban nem nyerhetőek túl mély ismeretek. Nők, gyermekek esetében ez jobbra érthető, hiszen ezeknek sem módjuk, sem idejük nem volt nagyobb, megörökítésre méltóbb cselekedetekre. A nemesek és a literátusok azonban felsorolhatták volna fegyveres harcaik vagy külföldi tanulmányaik fontosabb állomásait. Osgyáni Bakos II. Gábor esetében a feliraton csupán egyetlen szó – hős – utal a harcos életre, míg a fennmaradt gyászbeszéd nagy részletességgel ismerteti az elhunyt élete folyását, jelentős katonai tetteit. Lucskai Bánó Ferenc halotti címerén – származásának megjelölésén túl – azt a tisztiséget is feltüntetik, amelyet a vármegyénél töltött be. Csoltói Basó Katalin és czenfalvi Zimmerman Mária epitáfiumain az apánál és a férjnél szerepel hasonló kitétel. Prédikátorok, egyházi tisztviselők esetében a tiszteletes (reverendus), egyházi szónok, prédikátor (ecclesiasta), lelkipásztor (pastor) megjelölés szerepel. Részletesebb életrajzi adalékokkal csupán a Pyernik–Coltus-epitáfium hosszabb felirata szolgál. Bazik örökbefogadásáért és felneveléséért hálából készítette az emléket nevelőszüleinek („Quod erigi curavit Filius eorum adoptivus”). Nevelőapja haláláról az „ex hac vita placide discessit”, nevelőanyjáról az „in Christo feliciter obdormivit” passzusok szólnak.

Zimmerman Mária epitáfiumának felirata az általánosnál hosszabban sorolja a rokonsági, leszármazási adatokat: az elhunyt számára fontos volt, hogy részletezze az egykor itt birtokos – a templomot is építtető – Csetneky családtól való leszármazását, bizonyítandó, hogy joggal temetkezett az oltár előtti kriptába.

Az elhunytak közül a nemesek társadalmi helyzetét általában a „Generosus” és „Nobilis”; a polgárokét a „Civis”, egy esetben az „Incola” Czetnekiensis meritissimi” kitétel jelzi. A „Dominus, Domina” szó, társadalmi helyzettől függetlenül, majd’ minden emléken megtalálható.

A sírral való kapcsolat a feliratokban

A sír tulajdonképpen helyét az epitáfiumok feliratai Csetneken négy esetben közlik. Az egyik Dubniczay Rebekka epitáfiuma, melyen a „humatu est in templo hoc Czetnekiensi, sub tabella hac” sírhelymegjelölés szerepel. Ez a megfogalmazás cáfolja azt a vélekedést, miszerint epitáfium nem tartalmaz a sír helyére való utalást és nem szolgál sírhelyjelölésre.²² Az Aggházy-féle meghatározás, mely szerint az epitáfium a halotti kultusznak a sírnyílás lezárásától különvált eleme, itt egy tiszta példán keresztül igazolódik.²³ Ez az epitáfium, bár valóban nem zár le sírnyílást (l. Aggházy), magát a sír helyét mégis jelöli, ha nem is fizikai tekintetben. Hasonlóan fogalmaz a Zimmerman-epitáfium szövege is, mely a sír helyét így határozza meg: „Sepulta est in hoc Templo Evangelico ... in Cripta ante altare I. Familiae Csetnek.” Csoltói Basó Katalin

epitáfiumán a gyászvers első két sora szintén tartalmaz utalást a sír helyére: „Exuvias haec Urna tegit de stemmate clara Prolis ...” Gelitnik Jónás epitáfiumán a felső párkány felirata szintén a tábla alatt határozza meg a halott nyugvóhelyét.²⁴ E négy személy sírját nem fedi – és fedte – sírlap; nyugvóhelyüket csak epitáfiumaik felirata közli.

Egy esetben, Dubniczay Salome epitáfiumán a „memoriale sepulchrale” megnevezés található. Ezt az emléket ugyanaz az ember, Dubniczay András állíttatta, aki másik lánya, Dubniczay Rebekka részére is készíttetett epitáfiumot. A Dubniczay Rebekka-epitáfium feliratában szereplő „humatu est in templo hoc Czetnekiensi, sub tabella hac” tudósítás a táblát „EPITAPHIUM” megnevezése mellett sírhelyjelölő szerepűnek is mutatja. Dubniczay Salome epitáfiumán a felirat nem tartalmaz ugyan sírhelymegjelölést, de az emlék önmegnevezése világossá teszi, hogy sírhelyet jelez. Az azonos személy által készíttetett két sírhelyjelölő szerepű epitáfium – egyikük megnevezésében is síremlékként szerepeltetve – és a Zimmerman-epitáfium hasonló, a sír helyét meghatározó szövegrészei azt mutatják, hogy Csetneken az epitáfiumok valószínűsíthetően síremléki – vagy inkább sírhelyjelző – szerepet is betöltöttek. Ez a funkció azonban itt nem kapcsolódik össze magával a sírnyílás lefedésével: az emlékek nem fizikailag jelzik a sírt, hanem szövegükben utalnak annak helyére. A „Hrobnik” (sír-émlék) szó szerepel Andreas Fabrycius epitáfiumának szlovák nyelvű szövegében is, a sír pontos helyének meghatározása nélkül.

Az emlékezet a feliratokban

Az epitáfiumok emlékeztető, a halott emlékét az utókorra hagyományozó feladatát legáltalánosabban a „memoria” szó használata mutatja.²⁵ Dubniczay Salome epitáfiumának megnevezésében – „memoriale sepulchrale” – a latin kifejezés szintén magában foglalja az emlékeztető feladatot. A Zimmerman-epitáfiumon az „Epitaphium” szót az „In perpetuum rei memoriam” szövegrész követi. Ennek az epitáfiumnak a szövegében elsődleges az emlékezet hangsúlyozása, a címek és a rokonság felsorolása ezután következik; az elhunyt vallására és vallásosságára csak a „hoc Templo Evangelico” meghatározás és az emlék aljára függesztett Luther-érem utal. A Török-Scholtis-epitáfium feliratának megfogalmazása furcsa kettősséget mutat. Egyrészt az emberi halandóság észben tartásáról (humanae mortalitatis memor), másrészt a halál utáni hírnévről (vitae egerit pro futura sui fama) és a két elhunyt emlékének jövőbeni ápolására szolgáló sírkőről (apud posteritatem memoria curavit fieri Lapidem hunc Sepulchrem) beszél. Bár a szövegben Krisztusra is történik utalás, az oromzat képe is őt ábrázolja, a felirat a jobbra már profán barokk dicsőségemlékművek (Ruhmesdenkmal) rokonának mutatja az epitáfiumot.²⁶ Az emlékezés fontosságát hangsúlyozó darabok közé tartozik a templom egyetlen szlovák feliratú emléke, melynek szövegét, mely szintén nem tartalmazza az epitáfium megjelölést, a „Ku Pamatcze” (emlékére) szó indítja.

Ezek a szövegrészek tudósítanak tehát az elhunytak társadalmi szerepéről, gyakran hozzátartozóik érdemein keresztül jelezve társadalomban betöltött helyüket. A szövegek jelzik a tulajdonos nemesi, polgári, prédikátori rétegbe való tartozását; ritkábban adják tevékenységének minősítését, akkor is csak általánosabb módon. A feliratok a

halál időpontját többnyire pontosan rögzítik, néha a napszakot és az órát is jelölve; időnként a születési dátumot is megadják. A feliratok e részeiben – az epitáfium kifejezés kíséretjeként – gyakran szerepel a sír helyére vonatkozó utalás, így ezek az epitáfiumok a sír helyét jelölő emléeknek, vagyis síremléknek tekinthetőek. Néhány epitáfium (Dubniczay Salome, Andreas Fabrycius) kifejezetten síremléknek tünteti fel magát, bár feliratuk nem határozza meg az elhaltak nyugóhelyét. A német kutatás által hangsúlyozott áhítatképi jellegnél, mely ezeken az emlékeken sokszor teljesen hiányzik, jóval fontosabb az emlékeztető feladat, melyet az emlék (memoria) és az emlékezet (pamät) kifejezés különböző formáinak többszöri felbukkanása bizonyít. Némelyik epitáfium egyáltalán nem nevezi meg sajátmagát; epitáfium vagy halotti címer voltukat a többi, önmegevezéssel ellátott emlékekkel való szoros formai és tartalmi hasonlóságuk igazolja.

Bibliai idézetek, vallásos szövegek

Az epitáfiumok – mint látható volt – nem mindig tartalmazznak vallásos ikonográfiai elemeket. Némelyik emléken – például a lucskai Bánó- és az osgyáni Bakos-halotti címeren – vallásos ikonográfiai elemek egyáltalán nem szerepelnek, vallásos utalás szövegeikben sincs. Ezekhez hasonló a czenfalvi Zimmerman-epitáfium, melynek szövegében ugyan szerepel a „Sepulta est in hoc Templo Evangelico” rész, de ez csak a sír helyét meghatározó kitételként jelenik itt meg.

Dubniczay Salome halotti emléke azon epitáfiumok közé tartozik, amelyeknek szövegében önálló vallásos részeket olvashatunk. Krisztus feltámadását ábrázoló képe fölött a következő ószövetségi rész található:²⁷ „Iob. 19. 25. Scio quod Redemptor meus vivit & in novissimo die de tera surrecturus sum: Et rursum circumdabor pelle mea & in carne mea videbo Deum.”²⁸ Jób vallomása a feltámadás gondolat ószövetségi, a sírjából kiemelkedő Krisztus képe ugyanezen gondolat újszövetségi megjelenítése. Ószövetségi és újszövetségi feltámadás gondolatok párhuzamba állítása a Gelitnik-epitáfiumon is hasonlóan jelenik meg: ott Jónás paratvetése és Krisztus feltámadása kizárólag képből van megörökítve. Ezeknek az emlékeknek központi témája az örökélet-hit részeként jelentkező feltámadás gondolat.

A Berzeviczy-Görgey-epitáfium szövege érzelmes, lírai hangjával a helyi emlékek közül a hosszabb, verses részeket hordozó emlékekkel áll rokonságban. Ezek a szövegek, mint az látható volt, az epitáfium képi ábrázolásainak magyarázatául és kiegészítőül szolgálnak, ám önmagukban, a hozzájuk kapcsolódó képi ábrázolások nélkül is kifejezik az epitáfium állítatóinak vallásos gondolatait.

A Berzeviczy-Görgey-epitáfiuméhoz hasonló terjedelmű és tartalmú szövegek találhatóak a Vaxman-epitáfiumon is, itt azonban csak a szövegek utalnak az epitáfium középképen ábrázolt család imáinak tartalmára: „Vive unice Deo, mundo moriare maligno, Vel mox in coelum, vel mox migrabis in orcum.” A szöveg felveti a menny és a pokol, vagyis a jó és a rossz közötti választás lehetőségét. A kereszt két oldalán imádkozók – az aláfüggesztett tábla felirata szerint – a jó mellett döntöttek: „Beati Vigilantes, Continuoque Precantes” – az ima az elhunyt mennyekbe jutását hivatott segíteni.

Dubniczay Rebekka epitáfiumán nincs képes ábrázolás, viszont párkányzatán és szárnyrészeinek középmezéjében bibliai idézetek olvashatóak. A párkányzaton: „Mt. XIX. XIII. Sinite parvulus, et nolite eos prohibere ad me venire talium enim est regnum coelium”.²⁹

Ez az idézet a gyermekként meghaltakra leginkább vonatkoztatható bibliai hely, melyhez a két szárnyrészen a Bölcsesség könyvének egy-egy idézete kapcsolódik: „sap. IV. 8. senect venerabilis e n diuturna neque ano numero computa cani et aetas senectutis vita immaculata”, és „ibid: V. 13. consumata in brevi explevit tempora multa: placita n. erat deo anima illi; pur hc ppauit educere illam de me dio iniquitatu.”³⁰ A Mátétól származó passzus, és a Bölcsesség könyvéből vett két idézet a fiatalon elhunytak mennyekbe jutásáról szól. A felirat hangsúlyozza, hogy az ilyen ember – mivel nem volt ideje és módja a földi romlottság tapasztalására – tisztán juthat az Úr elé. Az ilyen embert az Úrnak különösen kedvesként tünteti fel: mivel fiatalon „tökéletes” lett, érdemessé vált az idő előtti mennyekbe jutásra.

Csoltói Basó Katalin epitáfiuma alsó részének szövege is a feltámadásgondolat közvetítője: „Ez 37.12 propterea vaticinare et dices ad eos haec dicit Dominus Deus ecce ego aperiam tumulos vestros et educam vos de sepulchris vestris populus meus et inducam vos in terram Israhel.”³¹ Az ószövetségi hely (Ez 37) Ezékiel próféta látomása a száraz csontokkal borított síkságról, ahol az Úr újra életre keltette a halottakat. A csontok megelevenedése a halottak ítéletnapjának feltámadásának ószövetségi előképe.

A Gelitnik-epitáfium középső képsávjának két szélső párkányelemén Pál apostol filippiekhez írt levelének egy sora két részre osztva olvasható.³² A bal oldalon a „vita mihi Christus”, a jobb oldalon „mors mihi dulce lucrum” feliratrészt szerepel. Ehhez kapcsolódik – már nem bibliai idézetként – az oromkép fölötti párkány felirata. Ebben az elhunyt pusztuló, hideg testét állítja szembe a felirat szerzője a halhatatlan lélek égbe jutásával: Gelitnik Jónás élettelen teste a fagyos gyep alatt pihen, lelke a csillagokban.

Az epitáfiumok feliratainak Bibliából vett idézetei legáltalánosabban a feltámadásgondolat ó- és újszövetségi helyeit állítják párhuzamba. A szövegekhez kapcsolódnak olykor az emlékek képi ábrázolásai, melyek e párhuzamot a feliratokkal együtt jelenítik meg. Az idézetek a halál jutalomként való felfogásáról (Fil 1,21), a mennyekbe, Krisztus közelébe való kerülésről (Mt 19,14), a megváltásról (Jób 19,25–26) és a feltámadásról (Ez 37,12) szólnak. A gyermek korai halálát egy esetben a Bölcsesség könyvének két idézete magyarázza (Bölcs 4,8–9; Bölcs 4,3–14).

A Pyernik-epitáfium posztamensén – az oromzat két oldalán álló angyalok alatt – olvashatjuk: „MORTIS NIHIL CERTIUS” és ennek párjaként: „HORA MORTIS NIHIL INCERTIUS” – feltételezhetően toposz volt. Szinte ugyanebben a formában szerepel a mondás Dóczi András végrendeletében, amelyet a fogarasi várban – Bethlen Gábor fogságában – 1620. január 2-án keltezett: „Az teljes szent háromságnak egy bizony Istennek ajánlom lelkemet. Minthogy semmi nincs bizonytala(nabb) az óránál és bizonyosb a halálnál, rab is lévén, akarom utolsó akaratomat jelentenem.”³³ A Csetneky család – a település egykori ura – a 16. század végén halt ki; egyik utolsó leszármazója, Csetneky Zsófia Dóczi Andráséhoz hasonló fordulattal végrendelezik: „tuduan azt

oli bizonnial hogy nekem is megh kell halmom nem kuleomben minth hogy az oraiat es ideit halalanak senki nem tudhattya”.³⁴ Ugyanez a gondolat szerepel a Gelitnik-epitáfium középképe fölött lévő párkány feliratában: „nulli certa dies sed, mors certissima cunctis, hoc certum cum sit, discito quisque mori”.

Ezekből a szövegekből érződik a 16–17. század emberének halállal való szinte napi kapcsolata, mely az állandó harcok, járványok és az ezeken kívül is folyamatosan fenyegető, jobbára leküzdhetetlen betegségek képében jelentkezett. A kor embere sokkal közelebbi viszonyban volt a halállal, és gyakori jelentkezését is több belenyugvással fogadta, mint a ma embere. A szövegek a halandó test fölött győzedelmeskedő léleekben való hitről, a mennybe jutás nyereségként való felfogásáról tanúskodnak. Hangnemük gyakran elégikus, mindamellert bizalommal teljes. Kifejezi a fizikai elmúlás fölötti fájdalmat, az élet elvesztése miatti szorongást, másrészt azonban él még az örök életbe, a feltámadásba vetett hit, az elkövetkező ismeretlen dolgok iránti érdeklődés. A szövegek a középkor mintaszerűen ismétlődő passzusaihoz képest hosszabbakká, személyesebbekké válnak; az elhunytak nevében megfogalmazott mondatok közvetlen kapcsolatot, bizalmas párbeszédet kezdeményeznek az Úrral. A középkor sablonszerűen és gépiesen felhasznált szövegeivel szemben egyediséget, személyes sajátosságokat mutatnak. Hangvételük őszinteséget sugall.

Hosszabb, verses szövegek

A hosszabb, verses szövegek között van, amely párbeszédés formában íródott. Dubniczay Rebekka epitáfiumának szövegében elsőként a szülők szólítják meg elhalt lányukat (Parentes ad Filiam). Az érzelmes szöveg elején költői kérdések sora áll, melyben a szülők leányuk korai halála fölötti értetlenségüket fejezik ki. A következő részben – Filia ad Parentes – a lány a mennyekben való közeli találkozás reményében válaszol szülei fájdalmas kérdéseire: „Hic ego vos oculis opto videre meis”. Hangsúlyozza, hogy Krisztus számára nem halt meg: „Mortua sum vobis: sed non sum mortua CHRO”. Ezt követi az „Ad lectorem mortua” című rész, melyben szintén az elhunyt leány szólal meg, de már nem szüleihez, hanem „halotti szövegének (mindenkori) olvasójához” fordul. A felirat szerzője az apa, Dubniczay András, aki ekkor – 1626-tól 1635-ig – a csetneki evangélikus gyülekezet lelkésze.

A Fabriczy-testvérek epitáfiumának szövege több részből áll. A közös búcsúzkodásra felszólító részek alapján talán temetési búcsúztató vagy az epitáfium felállításakor elhangzott beszédfüzér lehetett. Felépítése a Dubniczay Rebekka-epitáfium feliratáéhoz hasonlít. A szöveg elején a szülők siratója (Lessus Parentis) áll, majd ezt követi a vigasztaló elégia (Elegia Consolatoria). A „Lessus Parentis” szövegrészben a szülők keseregnek a korai elválás fölött, de a majdani viszontlátás reményét is kifejezik. Az „Elegia Consolatoria” – nevéhez híven – vigasztalja a hátramaradottakat, és belenyugvóan búcsúzik a gyermekektől. Először a halál fölötti értetlenségének ad hangot, a hogyan, hová, miért kérdéseit teszi fel. A válaszok – részben a kérdések közé fűzve – még nem adnak keresztény magyarázatot; sokkal inkább az antik mitológia és túlvilághit jelentkezik. Apollo, Phaëton, Persephone van megemlítve; „minden halott számára

csak a Léthé útja biztos”. A lélek nem hal meg, hanem visszatér az égbe, mivel szülője az égbolt. A szöveg egészen végigvonulnak az antik utalások, a végítélet harsonája csak az utolsó sorban jelenik meg. Ezt a két hosszabb verset három újabb – két rövidebb és egy hosszabb – szövegrész követi. A Fabriczy testvérek epitáfiumán a szövegek szerzői között szerepel az apa, Fabriczy Mihály, aki 1620 és 1626 között a csetneki evangélikus közösség diakónusa, segédlelkésze volt. Az epitáfiumon négy olvashatatlan aláírás szerepel.³⁵ A három oszlopba szedett, szabályos írásképű szöveg alatt az aláírók valószínűleg maguk jegyezték fel saját, néhány soros írásaikat; ezt az egyes rövid szövegek egymástól eltérő, és az alattuk lévő aláírásokkal megegyező írásképe bizonyítja.

Csoltói Basó Katalin epitáfiumának versét Simon Abrahamides, a csetneki iskola rektora írta; aláírása szerepel a költemény alatt. Valószínűsíthető, hogy Abrahamides nemcsak a vers, hanem az egész felirat szerzője, összeállítója volt. A szöveg tartalma a többi hosszabb felirathoz hasonló: a váratlan halál fölötti döbbenet után a szülőknek szóló vigasztaló szavak következnek, majd az angyalok és szentek karát szemlélő gyermek képével zárul a költemény.

A Nébeszt-epitáfium szövege a kor temetési beszédeinek mintapéldánya is lehetne; felépítése és tartalma tisztán mutatja a kor szélében használt temetési retorikáját és a halállal kapcsolatos közvélekedést. A vers első részében a szerző az élet mulandóságára hívja fel a figyelmet, a felkiáltó mondatok sorával erős érzelmi hatást váltva ki hallgatóiból, olvasóiból. Ezután – az általánosról az egyénire váltva – az erények sorával ékesített Nébeszt halála feletti panasz következik. Ezután a szerző az özvegyhez fordul, aki – a vers szerint – hosszan, fájdalmasan búcsúzik elhalt férjétől. A házaspár bizalmas, személyes viszonyának részletezése után a szöveg az egyéniről újra az általánosra vált. Az itt következő részek – melyek a szövegnek körülbelül felét teszik ki – a bevezető rész kesergő hangvétele után finomabbá, elégikussá válnak, a halandó test és a halhatatlan lélek sorsának szétválasztásával bizakodóbb hangnemet ütve meg. Az elhalt „Bálint csontjai” szelíden és békésen pihennek majd a hideg földben, lelke a mennyekbe jutva az „Úr kegyelmében” részesül. A vers utolsó része az olvasót és a hallgatókat az elhunytért – és önmagukért – való imára szólítja. A szöveget sűrűn szakítják meg a hallgatót és az olvasót érzelmileg befolyásoló felkiáltások: „eheu!”, „o!”, „ah”. Gyakran szerepelnek mitológiai utalások, melyek keresztény gondolatokat öveznek. Az antik örökség és a keresztény hit együttes jelenléte – bizonyos értelemben – feszültséget szül.

Ezeknek a szövegeknek, szövegrészeknek a végén már gyakrabban szerepel szerzőik neve és tisztsége: az alkalmi költők, szónokok, többnyire a helyi lelkészek és tanítók közül kerültek ki. Csatlakoztak hozzájuk – feltehetően egy-egy temetés vagy ünnepélyes megemlékezés idején – más gömöri evangélikus gyülekezetek vezetői is. Csetnek volt a gömöri evangélikusság központja; az itteni evangélikus egyház könyvtára 1914-ben körülbelül négyezer – jelentős részben muzeális értékű – kötetből állt.³⁶ E könyvtárat használhatták a helyi iskola diákjai, tanárai és az egyházmegye többi evangélikus gyülekezetének vezetői. A könyvtár áttanulmányozása valószínűleg bő tájékoztatást

nyújthatna a feliratok forrásairól, ihletőiről. A szövegek az ókori irodalom alapos ismeretéről tanúskodnak, szerzőik teológiai ismeretét gyakran háttérbe szorítják a feliratok antik idézetei, utalásai.

Az epitáfiumok feliratai – az adatközlésen túl – olykor fájdalmasan, olykor elégikusan, de mindig személyes hangon búcsúztatják az elhunytakat. A szövegek a középkori feliratokhoz képest hosszabbakká, látszólag tartalmasabbá válnak. Ez a látszólagos tartalmi bővülés azonban többnyire ugyanannak a kérdésnek – a halálnak és a lélek halál utáni életének – részletesebb kifejtéséből áll; a középkori feliratok ugyanezt a kérdést még néhány szóban vélték megválaszolhatónak. Az antik mitológia és a keresztény hit együttes megjelenése feszültséget szül, de azért nem kell benne ellentétet látnunk: a halál és az utolsó ítélet közti idő a keresztény számára is a lélek és a test különválásának ideje: ezen a ponton felvonulhatnak az antik gondolatok és képzetek.

A szövegek egy része egyes szám első személyben íródott, az elhunytak nevében szól, haláluk után is megelevenítve őket. A halott így nem a földi világ statikus részének, hanem az örökkévalóság eleven, csak éppen fizikailag érzékelhetetlen alkotóelemének mutatkozik. A két világ nincs élesen elválasztva egymástól, mert bár nem érzékelhetjük a halottak testiségét, velük – az epitáfiumok személyes tartalmú és hangvételű szövegrészei által – akár napi kapcsolatban lehetünk. Az epitáfiumok így a földi lét és a túlvilág közötti kapocsként működnek: biztosítják a halott földi szférában való szellemi továbbélését, valamint az élők legalább részleges kapcsolatát az elköltözöttekkel, még a velük való párbeszédet is lehetővé téve.

Jegyzetek

¹ Ezek időrendben: Fabriczy testvérek epitáfiuma, 1628; csoltói Basó Katalin epitáfiuma, 1632; Dubniczay Rebekka epitáfiuma, 1632; Dubniczay Salome epitáfiuma, 1632; Gelitnik Jónás epitáfiuma, 1635; Nébeszt Bálint epitáfiuma, 1639; Vaxman Bertalan (Márton) epitáfiuma, 1639; Andreas Fabrycyus epitáfiuma, 1646; osgyáni Bakos II. Gábor halotti címere, 1666; Berzeviczy Bálint és Görgey Zsófia epitáfiuma, 1671; Pyernik Jakab és Coltus Dorottya epitáfiuma, 1677; Tórék István és Scholtis Rosina epitáfiuma, 1699; lucskai Bánó Ferenc halotti címere, 1768; czenfalvi Zimmerman Mária epitáfiuma, 1769. (A nevek írásmódjánál mindig az epitáfiumon feltüntetett alakot tekintettük irányadónak.)

² Az első csoportba a következő epitáfiumok tartoznak: Fabriczy-epitáfium, 1628; Dubniczay Salome epitáfiuma, 1632; Nébeszt-epitáfium, 1639; Vaxman-epitáfium, 1639; Tórék-Scholtis-epitáfium, 1699.

³ Ilyen elemek a Gelitnik-epitáfiumon és a templom oltárán láthatóak; mindkét darab 1635-ben készült. A Gelitnik-epitáfium megfelelő helyén fáklyát tartó, az oltáron ugyanitt harsonázó angyalok vannak.

⁴ Ebbe a csoportba a következő epitáfiumok tartoznak: csoltói Basó-epitáfium, 1632; Dubniczay Rebekka epitáfiuma, 1632; Fabrycyus-epitáfium, 1646; Berzeviczy-Görgey-epitáfium, 1671.

⁵ Az ebbe a csoportba tartozó epitáfiumok: Bakos halotti címer, 1666; Bánó halotti címer, 1768; Zimmerman-epitáfium, 1769.

⁶ Ebbe a csoportba a Gelitnik-epitáfium (1636) és a Pyernik-epitáfium (1677) tartozik.

⁷ Az epitáfium tulajdonosát a szakirodalom egy része Gelitnik Jónásként, más része – például a szlovák ingó műemlékek topográfiája – Gelitnik Jánosként nevezi meg. Mivel az epitáfium középképe Jónás partira vetését ábrázolja, és mivel a feliratban „Ionae Gelitnik” szerepel, a tulajdonos neve kétségtelenül Gelitnik Jónás.

⁸ Bár van konzolon álló oltárfelépítmény is, mint például a necpáli (Turóc vármegye) Speculum Justifica-

tionis-oltár, az oltárok oszlopai általában mégis oszlopszéken, a függesztett emlékek, így az epitáfiumok oszlopai is leggyakrabban konzolon állnak.

- ⁹ A Gelitnik-epitáfiummal szinte teljesen megegyező emlék a Sáros megyei Singlér templomából származó epitáfium-oltár.
- ¹⁰ A szlovák ingó műemlékek topográfiája (*Pamiatky, – hnutelné – vychodoslovenského kraja v statnych zoznamoch*, Presov 1969, 309. o.) ezt az epitáfiumot „Epitaf Daniela Rázika (Jakuba Payera a Doroty Cornisovej)” nevek alatt jegyzi. Egyrészt a „Rázik” név helyes olvasata Bazik, másrészt az epitáfiumot nevezett Bazik Dániel, Czékus Erzsébet nevű feleségével állította nevelőszüleinek, kiknek neve helyesen: Pyernik Jakab és Dorothea Coltus. Az epitáfium neve helyesen Pyernik–Coltus-epitáfium.
- ¹¹ Baranyai Béláné: Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk, Művészettörténeti tanulmányok*. Bp., 1975, 326–330. o.
- ¹² Szabó Péter: A fegyverzet szerepe a főúri gyászszertartásokon. In: *Ars Hungarica* 1986/1, 120–121. o. Szabó Péter általános rangjelző szerepűnek tekinti a meghordozott fegyverzetdarabokat. Mint az a négy Esterházy-fiú esetében látható, a sisak például pontos rangjelző szerepet töltött be: sisak csak a főkapitányi rangú főuraknak járt. A latin *caput* szó is fejet, főt jelent, akár a magyar fő(úr) szó. A fő-kapitány kifejezés tulajdonképpen önismétlés.
- ¹³ L. előző jegyzet, 76. kép.
- ¹⁴ A bot már a Bibliában is vezéri jelvényként szerepel, I.: 4Móz 17,16–28.
- ¹⁵ Kovács Éva: III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. In: *Művészettörténeti Értesítő*. 1972/I., 1–14. o.
- ¹⁶ *Gömör és Kishont vármegye, Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk.: Borovszky Samu, Bp., é. n. (1904), 510. oldal képe.
- ¹⁷ A szentpétervári Ermitázsban lévő ezüsttál ábrázolásán Pallasz Athéné Ajax és Odüsszeusz között dönt Akhilleusz fegyvereiről.
- ¹⁸ Thaly Kálmán: Méltóságos Fejedelem Rákóczy Ferencz Kegyelmes Urunk ő Nagysága Temetésének Rendi. In: *Századok*. 1873, 687. o.
- ¹⁹ Forssman, Erik: *Säule und Ornament. Studien zum Problem des Manierismus in den nordischen Säulenbüchern und Vorlageblättern des 16. und 17. Jahrhundert*. Acta Universitatis Stockholmiensis I., Stockholm, 1956, 34–35. o.
- ²⁰ Schweicher, C.: Grablegung Christi. In: *Lexikon der Christlichen Ikonographie II*. Szerk.: Kirschbaum, Engelbert, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1970, 192–196. hasáb.
- ²¹ A két Dubniczay-epitáfiumon az apa, Dubniczay András neve nagy betűvel írott; elhalt lányainak keresztnevei körülbelül felekkora betűvel szerepelnek. A Rebekka és a Salome nevet az olvasónak kell Dubniczay András vezetéknevéhez kötni, az a lányok nevinél nincs újra kiírva. A szlovák ingó műemléki topográfia készítőit ez meg is tévesztette, mindkét emléket Dubniczay András neve alatt vették fel a nyilvántartásba. (Lásd: *Pamiatky, – hnutelné – vychodoslovenského kraja v statnych zoznamoch*, Presov 1969, 307, 309. oldalak.) A többi szülő nem járt el ilyen szélsőségesen; bár neveik szerepelnek a gyermekeikről emlékező feliratban, de náluk gyermekeik nevinél kisebb betűvel, nem elnyomva azokat.
- ²² Alfred Weckwerth ezen nézetét [lásd: Weckwerth, Alfred: *Der Ursprung des Bildepitaphs*, (Dissertation, Göttingen, 1952), *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 20 (1957),: Bedenken gegen die Einordnung des Bildepitaphs unter die Typen des Grabmals című fejezet, 156–158. o.] Paul Schoenen már részben cáfolta (I.: Schoenen, Paul: *Epitaph*. In: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*. Band V., szerk.: Schmitt, O., Stuttgart, 1967, 879. hasáb).
- ²³ Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*, Bp., 1959, 27–28. o.
- ²⁴ „HAC IONAE GELITNIK GELIDA SUB CESPITE CORPUS” A szöveg „cespite” szava gyepet jelent, ami a templomban való eltemetés esetén nehezen magyarázható. Ebben az esetben valószínűleg egy gyakori szófordulatról van szó.
- ²⁵ Hasonló feliratú az erdélyi Kőhalom evangélikus templomában lévő 18. századi halotti emlék: „Memoria Nobilissimae Familiae Michaelisanae”.
- ²⁶ A Törék–Scholtis-epitáfium szövegében a „Lapidem” szó nehezen magyarázhatóan szerepel. Az emlék a diadalív jobb oldalára körülbelül hét-nyolc méteres magasságban felfüggesztett fatábla. Felirata talán valamely más szöveg átvételével és felhasználásával készülhetett.
- ²⁷ A szövegben lévő, Bibliából vett idézetek az epitáfiumok szövegeinek betű szerinti átvételei; a jegyzetekben lévő idézetek Károli Gáspár fordításai.

- ²⁸ Jób 19,25–26 *Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll. És miután ezt a bőrtöm megrágnák, testem nélkül látom meg az Istent.* Ugyanez a gondolat szerepel a Zsoltárok könyvében: 17,15. *Én igazságban nézem a te orczádat, megelégszem a te ábrázatoddal, midőn felszerkenek.* Dánielnél: 12,2. *És sokan azok közül, a kik alusznak a föld porában, felszerkennek, némelyek örök életre, némelyek pedig gyalázatra és örökkévaló utálatosságra. És a Cselekedetek könyvében 24,15. Reménységem lévén az Istenben, hogy a mit ezek maguk is várnak, lesz feltámadásuk a halottaknak, mind igazaknak, mind hamisaknak.*
- ²⁹ Mt 19,14 (Jézus pedig monda:) *Hagyjatok békét e kis gyermekeknek, és ne tiltsátok meg nekik, hogy hozzám jöjjenek; mert ilyeneké a mennyeknek országa.*
- ³⁰ Bölcs 4,8–9: *Mert nem az hosszú idős vénség az tiszteletes vénség, sem pedig nem az, mellyet esztendőknék száma határozott meg. Hanem az embereknek vénsége az bölcsesség, és az vénség, az makula nélkül való élet.* Bölcs 4,13–14: *Noha keveset élt, mind az által hosszú időket töltött be. Mert az ő lelke az Úrnál kedves vala, annak okáért sietett őtet ki vinni az istentelenség közül.*
- ³¹ Ez 37,12: *Jövendőlj azért, és így beszélj: Ezt mondja az Úr, az Isten: Nézzétek, kinyitom sírjaitokat és kihozlak benneteket sírjaitokból, én népem, és elvezetlek benneteket Izrael földjére.* (Az epitáfiumon csupán a bibliai helyre való utalás szerepel; a szövegidézet a Vulgatából származik.)
- ³² „Phil 1.21 mihi enim vivere Christus est et mori lucrum.”
- ³³ Dóczi András testamentuma Fogaras várában való rabságában. 1620. jan. 2. In: Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században III. Bp., 1897, (új kiadása: Bp. 1986), 232. o.*
- ³⁴ Csetneky Zsófia özvegy Görgey Kristófné végrendelete. 1595. jún. 24. In: Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században III. Bp., 1897, (új kiadása: Bp. 1986), 163. o.*
- ³⁵ Ezekből néhol egy-egy szótag vagy betű kivehető a fényképekről. Néhol következtetni lehet például arra, hogy a szerző mint „Pastoris” írta alá nevét, máshol a keresztnév „Michael”, „Adamus” olvasható, de ezek alapján biztosan nem azonosíthatóak a személyek. A vezetéknevek jobbra olvashatatlank.
- ³⁶ Divald Kornél: Gömör vármegyei kutatások. In: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő 8.* (1914), 50. o.

Képek jegyzéke

1. kép. A Fabriczy testvérek epitáfiuma, 1628.
2. kép. Csoltói Basó Katalin epitáfiuma, 1632.
3. kép. Dubniczay Rebekka epitáfiuma, 1632.
4. kép. Dubniczay Salome epitáfiuma, 1632.
5. kép. Nébeszt Bálint epitáfiuma, 1639.
6. kép. Vaxman Bertalan (Márton) epitáfiuma, 1639.
7. kép. Berzeviczy Bálint és Görgey Zsófia epitáfiuma, 1671.
8. kép. Törék István és Scholtis Rosina epitáfiuma, 1699.
9. kép. Andreas Fabrycus epitáfiuma, 1646.
10. kép. Osgyáni Bakos II. Gábor halotti címere, 1666.
11. kép. Lucskai Bánó Ferenc halotti címere, 1768.
12. kép. Czenfalvi Zimmerman Mária epitáfiuma, 1769.
13. kép. Gelitnik Jónás epitáfiuma, 1635.
14. kép. Pyernik Jakab és Coltus Dorottya epitáfiuma, 1677.

A képeket a szerző készítette. A sorrend összeállításánál az időrendet, a típus szerinti csoportosítást és a művészi értéket igyekeztünk figyelembe venni.

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

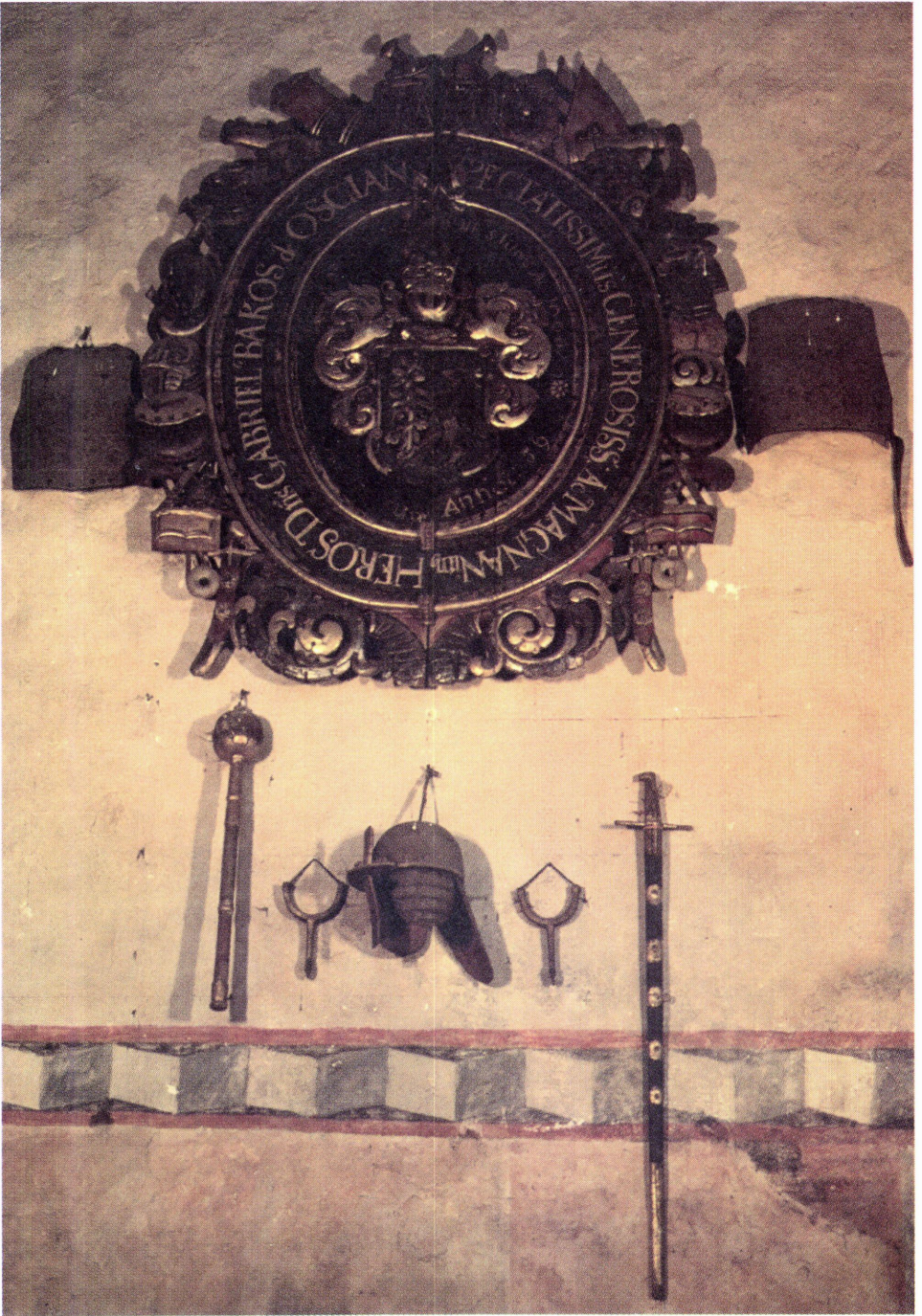
7. kép

8. kép

9. kép

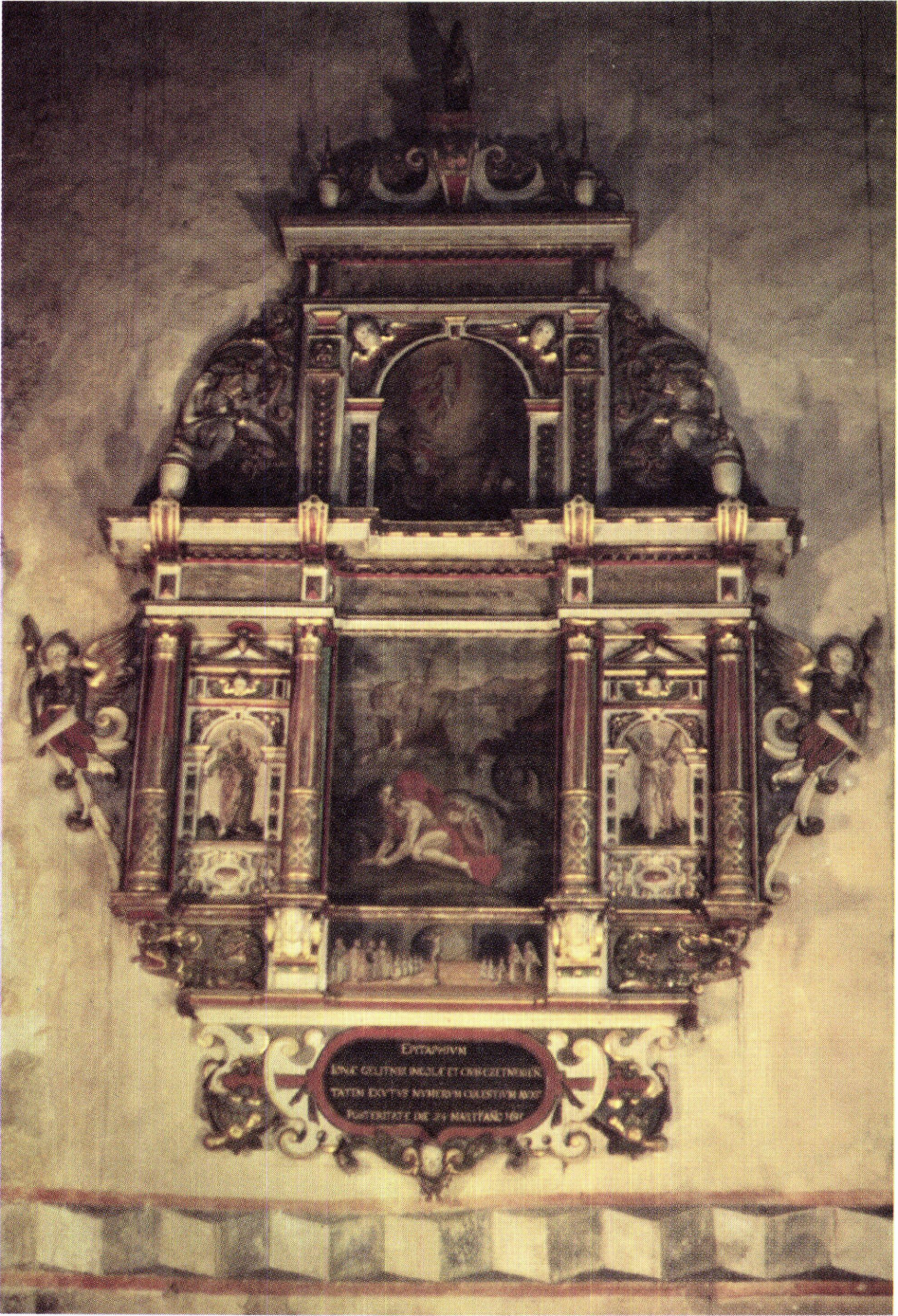
10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép